

Türk Edebiyatında Teşbîh Sanatı

D.Mohammed Ali Shareef

تاريخ قبول النشر / ٢٠١٨/٤/٢

تاريخ استلام البحث ٢٠١٨/٢/١٢

المخلص

إن تأثير الادبين العربي والفرسي في الادب التركي الاسلامي بدأت بالظهور في القرن الحادي عشر الميلادي حيث ان الادب التركي الذي تشكل في الفترة الاسلامية قد تاثر بشكل كبير من حيث الشكل والمضمون بالادب العربي. إلا أن هذا التأثير لم يحمل صفة التقليد والمتابعة قصصا، وإنما كان وفق خصوصيات اللغة والثقافة ونمط التفكير القومي للأتراك. وفي خضم هذا التأثير الواسع أثرت البلاغة العربية تأثيرا جذريا في حيثيات اللغة والأدب التركي. ويعتبر موضوع البلاغة في الأدب التركي القديم ماثلا للبلاغة العربية من حيث التصنيف وترتيب المواضيع. لذا كان موضوع "التشبيه" له مساحة واسعة في نتاج الأدب التركي. وقد تناول هذا البحث التشبيه في الأدب التركي القديم من جهة أركانه وأنواعه وأغراضه مستعينا بالشواهد الشعرية التركية.

الكلمات الدلالية: الأدب التركي، أدب الديوان، البلاغة، التشبيه.

Özet

İslâmî Türk edebiyatında Arap ve Fars edebî üslûpları ile gelenekleri, XI. Asırdan itibaren baş göstermeye başlamıştır. Türklerin islamiyet sonrası oluşturdukları edebiyat hem biçimsel hem de içerik açısından yoğun bir şekilde Arap edebiyatından etkilenmiştir. Edebî ürünlerin her iki türünde (nazım ve nesir) kullanılan üslûp ve sanatlar - özellikle de divan edebiyatında- Arap edebiyatının asırlar boyunca geliştirdiği hususiyetlerdir. Ancak bu etkilenme taklitçi ve yapmacı bir durum değildir. Türkçenin ve Türk kültürünün hususiyetlerince uyarlanmıştır. Geniş boyutta gerçekleşen bu etkileşim içerisinde Arapça'nın yegâne değeri olan belâgatı dahi alınmıştır. Günümüz Türk edebiyatında "Edebî Sanatlar" şeklinde adlandırılan belâgat sanatları ve üslûpları, klâsik Türk edebiyatında yoğun bir şekilde kullanılan belâgat ile sistematik açıdan farklılık göstermektedir. Zira klâsik Türk edebiyatında, Arap edebiyatındaki belâgatın hem tasnifi hem de konuları, olduğu gibi benimsenmiştir. Doayısıyla islâmî Türk eserlerinde görülen belâgat konularının başında "teşbîh" sanatı geniş çapta işlenmiştir. Gerçi belâgatın bir çok sanatlarında bulunan teşbîh, Arap belâgatına özel olmayıp, her milletin edebiyatında görülen bir hayal ürünü olarak Türk edebiyatının daha eski metinlerinde görülmüştür. Fakat islâmî Türk edebiyatında kullanılan teşbîh tür ve mazmun açısından Arap belâgatının uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu

yüzden bu çalışmada, örnekler üzerinden teşbihin tarihçesi, rükünleri, çeşitleri ve garazları ele alınarak, klâsik Türk edebiyatında eğitilen belâgatın tasnifi gözetilerek incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türk edebiyatı, Divan edebiyatı, belâgat, teşbîh.

Simile in Turkish Literature

Teşbîh Nedir ?

Benzetme anlamına gelen, ve aslı Arapça olan “ Teşbîh ” kelimesi, kökü sülâsî mücerret olan “ Şibh-Şebeh شبه ” fiilinden “ tefîl” kalıbıyla olan bir kelimedir. Arapça'nın eski dilcileri *teşbîh* kelimesi ile *temsîl* kelimesini, eş anlamlı kelimeler olarak kabul edip, mana bakımından birbirinden ayırmamışlardır. Bu doğrultuda Zemahşerî ve İbnü'l-Esir gibi bazı belâgatçılar da, belâgat açısından her iki kelimenin bir anlama geldiğinde bir sakınca görmemişlerdir. Fakat daha sonraki belâgatçılar bu iki kelimeyi birbirinden ayırarak, manaları farklı olduğunda ayrıntılı izahlarda bulunmuşlardır¹. Şibh-Şebeh kelimesinin sözlük anlamı, bir nesnenin diğer bir nesneye benzemesiyle (mişl مثل) kelimesini karşılar. dolayısıyla (misl) kökü de (şibh) kökü gibi Tefil kalıbına girerek, (temsîl تمثيل) şeklini alır. Ali el-Cindî'nin “*dilde teşbih temsil demektir. Yani bir şeyi başka bir şeye benzetmek, benzetilene temsîl etmek demektir*”² şeklindeki ifadesinden teşbîhle temsîlin sözlükte aynı anlamlara geldikleri anlaşılmaktadır. Abdülkahir el-Cürçânî, teşbîhin geneli; temsîl ise daha çok özeli ifâde ettiğini belirtmektedir. Ona göre her temsîl teşbîhtir, fakat her teşbîh temsîl değildir³.

Teşbîh, bir belâgat terimi olarak “bir şeyi başka bir şeye benzetmek” demektir. Ancak belâgatçılar, teşbîh sanatını, geçmişten bugüne kadar, birbirine yakın olsa bile değişik tanımlarda bulunmuşlardır. Ebû Hilal el-Askerî, teşbîhi “*iki mevsuftan biri diğerinin, teşbîh edatı yoluyla, yerini almasıdır*”; İbnü'l-Esîr “*müşebbeh için, müşebbehun bihi hükümlerinden birisinin ispatlanmasıdır*” şeklinde tanımlar. Sekkâkî ise “*bir hususta müşebbehun bihi ile bir şeyin ortaklaşa vafıdır*” olarak tanımlamıştır. Hatîp el-Kazvînî de “*bir manada bir hususun başka bir hususla ortaklaşmasına delalettir*” demektir. Reşîduddin Vâtvât “*bir yazar veya şair, bir nesneyi başka bir nesneye, niteliklerinden biri ile benzetmesidir*” sûretiyle tarif eder. Yukarıda geçen tanımları ve diğerlerini sergiledikten sonra, Ali el-Cindî bütün bunlara kanaat getirmeyip, dil kaynaklarında şu tarifi ileri sürmektedir: “*teşbîh, müşterek bir sıfat yoluyla bir şeyi bir şeyin yerine koymaktır*”⁴. Ahmet Matlûb'a

gelince “ *teşbîh, iki nesneyi bir veya birden fazla sıfat ile birbirine bağlamaktır*”¹ şeklinde tarif ediyor.

Türkçe belâgat kitaplarında ise teşbîhin tanımı bazen açık olup benzetme dışında temâsül gibi başka ifadeleri de içerir, bazen de belli bir çerçeve içerisinde olup, daha önceki tanımlardan farkı olmamaktadır. Daha önceki tanımlar hemen hemen Kazvînî'nin Telhîs'teki tanımının birer tercümesidir. Bu bakımdan Ahmet Hamdî Şirvânî “ *teşbîh, bir şeyin diğer bir şeyle bir manada müşareketine delalet etmesine derler*”² ; Mehmed Nüzhet “*bir şeyin başka bir şeye manada müşareketi üzerine delaletten ibaretdir*”³; Manastırlı Mehmed Rifat “*bir şeyin ziyade-i ihtisas olan vasfına diğer bir şeyin müşareketine delalet etmekten ibaretdir*”⁴ tanımları Telhîs ekolü eserlerinde bulunan teşbîhin tarifine yakınlık göstermektedir. Türk edebiyatında, klasik belâgat çizgisi dışında kalan kitaplarda genellikle teşbîhin tanımı şöyledir:

el-Hac İbrahim: “*teşbîh, bir şeyi bir şeye benzetmek demektir*”¹. İbnu'l-Kâmil: “*iki şey beyninde bir münasebet bulunmak şartıyla birini diğerine benzetmektir*”². Menemenli Mehmed Tahir: “*teşbîh, aralarında bir veya birkaç cihetle iştirak u temasül bulunan iki şeyin tekabülünden ibaretdir*”³. Abdurrahman Süreyya: “*teşbîh, aralarında müşterek bir emr-i manaviyyenin vücuduna mebni iki şeyden birini diğerine benzetmektir*”⁴. Mihalici Mustafa: “*teşbîh, bir nesneyi bir nesneye benzetmek manasınadır*”⁵. Malumat-ı Edebiyye: “*evsaf-ı müşterekeye malik olan iki maddenin veya iki heyetin birbiriyle mukayese edilmesine teşbih derler*”⁶. Ahmet Cevdet Paşa: “*teşbîh, bir şeye mezid ihtisas ve teallukı olan vasıfda diğer şeyin müşareket ve mümaseletine delalet etmektir*”⁷. Şehabeddin Süleyman: “*teşbîh, bir veya bir kaç vasıfta iştirakı olan iki şeyin- biri diğerinden etemm olmak üzere- veya iki heyetin karşılaştırılmasından ibarettir*”⁸. Rezaizade Mahmud Ekrem: “*teşbîh, aralarındaki münasebet u muvafakat cihetiyle biri diğerinin tenvir u izah u tezyînine müdar olacak iki fikrin tekabülünden husule gelen suretdir*”⁹. Tahiru'l-Mevlevî: “*teşbîh, aralarında ya hakiketen, yahut mecazen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir*”¹⁰. Cem Dilçin: “*teşbîh, sözü daha etkili bir duruma getirmek için, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir*”¹¹. İskender Pala: “*teşbîh, aralarında ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetme sanatıdır*”¹². Yekta Saraç: “*teşbîh, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir*”¹³. Numan Külekçi: “*teşbîh, aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen iki şey veya şeylerden benzerlik itibarıyla zayıf olanı kuvvetli olana benzetmek sanatıdır*”¹⁴.

Teşbîh konusuna (unsurları,çeşitleri.. vs.) girmeden önce, çalışma bölümleri bakımından nelerden bahsedilmesini bir düzene sokmak, çalışmayı daha fazla anlaşılır bir duruma getirir. Zira İbnu'l-Kâmil Belâgat-ı Osmaniyye eserinde teşbihi (*Erkan-ı teşbih,teşbihin aksamı ,teşbihin tarafeyni itibarıyla aksamı,müşebbeh ve müşebbehun bihin taadüdi,vechi şebelin zati itibariyle teşbihin aksamı, teşabüh ve teşbihten garaz – amaç-*) olmak üzere yedi albtölüme ayırmıştır⁴. Mizanu'l-Edeb'te Diyarbakırlı Sait Paşa ise altı taksimden bahs etmiştir, bunlar (*teşbihin tarifî ve erkanı, edevat-ı teşbihe müteallık malumat, vech-i şebeli ve aksam-ı muhtelifesi, müşebbeh ve müşebbehun bih ve aksam-ı muhtelifesi, teşabüh, teşbihten garaz*)dır⁵. *En-Nef'u'l-Mu'avvel fi tercemeti't-Telhis vel-Mutavvel*'da (*teşbihin erkanı, teşbihin aksamı ve teşbihin garazı*)⁶ olarak üzere üç konudan söz etmektedir. Nef'u'l-Mu'avvel eseri Telhîs çizgisini izleyerek, klasik belâgatta teşbîhin tasnifini kullanmıştır. Bu tasnif, Belâgat-ı Osmaniyye ve Mizanu'l-edeb gibi belâgat kitaplarındaki tasniften daha uygun ve düzenli olduğundan hareketle teşbîh bölümleri ele alınacaktır. en-Nef'u'l-mu'avvel'deki tasnife göre, teşbîh aşağıdaki maksatlarla incelenir:

1-Teşbîhin Erkanı(Unsurları).

2-Teşbîhin Aksamı (Türleri).

3-Teşbîhten Garaz (Gaye, Amaç).

Bu maksatların her birini detaylı olarak anlamak için aşağıdaki açıklamalara değinmek gerekir.

1. Teşbîhin Erkanı(Unsurları)

Belâgat kitaplarının tümünde teşbihin dört unsuru olduğundan bahs edilmektedir. Bu konu bütün belâgatçılar tarafından tartışılmayacak kadar açık ve nettir. Edebî metinde teşbîh yapılırken söz konusu unsurların dördünün de bulunacağı gibi, bazen birinin veya ikisinin düşürülmesi de olabilir. Bu durum teşbîhin güçlü ve etkileyici olmasına yol açar. Yani teşbîh unsurlarının sayısı düştükçe, teşbîhin değeri artar demektir. Fakat düşürülen unsurların sadece vech-i şebeli ile edât-ı teşbîh unsurlarıdır. Zira temel unsurlarından biri düşerse - müşebbehin düşürülmesi gibi- teşbîh ortadan kalkar, başka bir sanata dönüşür. Daha açık bir deyişle teşbîhin rükünler ve metinde kullanım şekli şöyledir:

a) Müşebbeh(Benzeyen).

b) Müşebbehun bihi (Kendisine Benzetilen).

c) Vech-i Şebeli (Benzetme Yönü).

d) Edât-ı Teşbîh (Benzetme Edatı).⁷

Bu dört unsurun ikisi (müşebbeh ile müşebbehun bihi), bir teşbîhin temel unsurlarıdır. Yani bir metinde ikisinin de bulunması şarttır,buna göre birisinin

(müşebbehin) bulunmaması, ifadeyi teşbîhten uzaklaştırıp, mecaz türünden olan istiâreye dönüştürür. vech-i şebih ile edât-ı teşbîh ise, bir teşbîhte bulunmayabilir, teşbîhte bu iki unsurun söylenmemesi durumu, teşbîhin edebî değerini arttırır, ve teşbîhin en etkileyici türü olan “teşbîh-i belîğ” teşekkül eder.^{٢٨}

Ali cesarete arslan gibidir. (Tüm unsurların bulunduğu teşbîh)
Ali cesarete arslandır. (edât-ı teşbîhi düşürülen teşbîh)
Ali arslan gibidir. (vech-i şebehi düşürülen teşbîh)
Ali arslandır. (edât-ı teşbîhi ile vech-i şebehi düşürülen teşbîh)

Teşbîh, değişik şekillerde bulunarak çeşitli türlere ayrılır. Bunu da, teşbîh unsurlarının çeşitli durumlara maruz kaldığı yönlendirir. Dolayısıyla teşbîhin tasnifini ve tür

erini, aşağıdaki açıklama sırasında göreceğiz.

١,١. Teşbîhin İki Aslî Unsuru Olan Müşebbeh Ve Müşebbehun Bihi

Bunlara aynı zamanda tarafeyi't-teşbîh' de denir. Bu iki unsurdan biri kaldırılırsa teşbîh, teşbîh olma fonksiyonunu korumakla birlikte istiare adını alır^{٢٩}. Yalnız burada, istiara olmayan ve teşbîh mahiyetini değiştirmeyen bir husus vardır ki, bir müşebbeh “...cümlede öznenin kim ve ne olduğu belli olma şartı ve bir sebep dolayısıyla kaldırılabilir. Meselâ “Ali nasıl birisidir?” sorusuna “Arslan” cevabı verildiğinde, Ali zikredilmediğinden dolayı istiara var olduğu söylenilmemelidir. Çünkü bu istiara değil teşbîhtir...”^{٣٠}.

Müşebbeh, aralarında benzerlik kurulan unsurlardan benzerlik yönünden zayıf olanıdır.

Müşebbehun bihi, aralarında benzerlik kurulan unsurlardan benzerlik yönünden kuvvetli olanıdır.^{٣١}

Aslî unsurlar olan müşebbeh ve müşebbehun bihi itibarıyla teşbîhin taksimi, iki tarafın (madde “keyfiyyet”, müfret-mürekkeb “kemmiyyet”, taaddüd “itilâf”)^{٣٢} bakımından değişik durumlara göre oluşur. Bunları aşağıda şöyle sıralayabiliriz:

١,١,١. Tarafeyi't-teşbîh'in madde itibarıyla üçe ayrılması. Bunlar:

a) Müşebbeh ve müşebbehun bihinin ikisi de mahsûsâtta (duyulanlardan) olmasıdır. Fuzûlî'nin:

*Gözlerimden dökülen kaçtre-i eşküm güheri
Leblerüñden saçılan lü'lü'-i şahvâre fidâ*

Beyitindeki ve aralarında benzetme yapılan “kaatre-i eşk” ile “güher” kelimeleri mahsûsâttan olduğu cihetle, bu teşbîh mahsûs teşbîhtir.¹³

b) Müşebbeh ve müşebbehun bihinin ikisi de aklî olmasıdır¹⁴. Namık Kemal’in:

Mâzî nedir? Bir mevt-i ebedî

sözünde mazî ebedî bir ölüme benzetilmektedir¹⁵. Burada teşbîhin iki tarafı da, yani hem müşebbeh hem de müşebbehun bihi (mazî, ebedî ölüm) duyulanlardan değil, aklıla anlaşılan kavramlardır.

c) İki taraf muhtelif olabilir, bu dahi ikiye ayrılır:

1. Müşebbeh aklî, müşebbehun bihi hissî olur. Nedîm’in:

*Hac yollarında meş’ale-i kârbân gibi
Erbâb-ı ışk içinde nümâyânsın ey gönül*

Beyitinde şair, gönlünü âşıklar arasındaki durumunu hac yolunda giden kervan önündeki meşaleye benzetmiştir. Burada aklî olan gönül, hissî olan meşaleye benzetilmiştir.¹⁶

2. Müşebbeh hissî, müşebbehun bihi aklî olur. Gedâ’î’nin:

Hoş durur eyâ perî-peyker bile gül-geşt kim
Bûsitan Bâğ-ı İrem tig dil-küşâ boldı yana
Beyitinde şair, peri yüzlülerle gül bahçesinde gezinmeyi (hissî müşebbeh), eski zamanlarda, ‘Âd kavminin hükümdârı Şeddad tarafından yapılmış bir bâhçeye benzetmiş (müşebbehun bihi aklî).¹⁷

1, 1, 2. Tarafeyi’t-teşbîh’in kemmiyyet itibarıyla üçe ayrılması. Bunlar:

a) Müşebbeh ve müşebbehun bihinin ikisi de müfret (tekil) olmasıdır. Bu da ikiye ayrılır:

1. İki taraf mücerred müfret¹⁸, yani müşebbeh ve müşebbehun bihi mutlak ve kayıtsız bir durumda bulunurlar. Yûnus Emre’nin:

*Bu dünyâ bir gelindir yeşil kızıl donanmış
Kişi yeni geline bakubanı toyamaz*

Beyitinde olduğu gibi şair, dünyayı rengârenk süslerle bezenmiş bir geline benzetmektedir Burada müşebbeh “dünyâ” mücerred müfret; müşebbehun bihi “gelin” mücerred müfret halindedir⁴¹.

2. İki taraf mukayyet müfret yani müşebbeh ve müşebbehun bihi mutlak ve kayıtsız bir durumda değiller, bir zarfa, nedene veyâ bir hâle bağlanmaktadır⁴². Nevâyî'nin:

*Kaldı hayrân zâhid eşkimde körüp her yan habîb
Rûstâyî dik ki hayret eylegey ordu körüp*

Beytinde, zâhid, göz yaşlarının su damlaları gibi her tarafa saçıldığını görünce, ordu gördüğünde hayret eyleyen köylü gibi hayrân kaldı⁴³. Zâhid köylüye benzetilmiş, burada nasıl ki köylünün hayrân kalışına, onun ordu gördüğü sebep olmuş, zâhidi de mukayyet kılan, Onun herhangi bir zâhid olmayıp, şairin gözyaşlarını gören bir zâhid olmasıdır. Burada, göz yaşını görmek, zâhide; ordu kalabalığını görmek de köylüye kayd (bağ) olmuştur. Dolayısıyla iki taraf da mukayyet müfrettir.

b. Müşebbeh ve müşebbehun bihinin ikisi de mürekkebe (birleşik) olması. Yani, mürekkebe dediğimiz müşebbeh veyâ müşebbehun bihinin (ister hissî olsun isterse aklî), birkaç nesnenin birleşmesinden tek bir varlık haline gelmesidir⁴⁴. Güzelin yüzünün aya benzetilmesi gibi, burada ayın hem yuvarlak şekli hem parlak olmasından dolayı mürekkebtir. Bakî'nin:

*Şâh-ı gülde jâle düşmüş gonce-i ra'nâ mıdır
Şâh elinde yâ murassa' sâğar-i sahbâ mıdır*

Beytinde şair, üzerinde çiğ taneler bulunan güzel gonceyi, şâhin tuttuğu mücevherlerle süslü şarap bardağına benzetmiş, burada müşebbeh mürekkebe(çiğ+gonce), müşebbehun bihi de mürekkebe (mücevherlerle kaplı bardak).

c. Müşebbeh ve müşebbehun bihinin muhtelif durumda bulunması. Bu da ikiye ayrılır:

1. Müşebbeh müfret, müşebbehun bihi mürekkebe.⁴⁵ Sinân Paşa'nın:

*“...’ışk,bir sultân-ı kâhir u tûdir ki ’alem çekicek birbirine urur vücûd ile
'ademi...’”⁴⁶.*

Cümlesinde, sahiplerinde kararsızlık, dengesizlik ve telaşlı haller yaratan aşk, yok edici, kılıcı keskin ve devamlı savaşmaya hazır olan bir sultâna benzetilmiştir. Bu cümlede “aşk” kelimesi müşebbeh kemmiyyet bakımından müfrettir; müşebbehun bihi ise “yok edici, kılıcı keskin ve devamlı savaşmaya hazır olan sultân” mürekkebtir. Aynı zamanda müşebbeh olan aşk aklî; müşebbehun bihi ise hissîdir.

۶. Müşebbeh mürekkeb, müşebbehun bihi müfret.^{۴۵} Fuzûlî'nin:

Kan yaş töküp yanında döner âteşün kebâb

Ma'sûka benzer âteş ü âşık kebâb ana

Beyitinde şâir, kan yaş döküp sevgilisinin yanında dönen âşıkı kebâba, ateşi de sevgiliye benzetiyor.^{۴۶} Müşebbeh (kan yaş döken âşık) mürekkeb; müşebbehun bihi ise (kebâb) müfrettir.

۱, ۱, ۳. Tarafeyi't-teşbîh (müşebbeh ve müşebbehun bihi) in ta'addüt i'tibârıyla dörde ayrılır:

- a. Teşbih-i Melfûf: Bu tür teşbîhi, Manastırlı Mehmed Rifat, Mecâmiu'l- edeb'de şöyle anlatıyor, “.....ve büşebbehlerin ibtidâdan birbirine atıf veyâ cem' tarihiyle getirilerek ba'dehu müşebbeh bihler sırasıyla irâd edilmek usûlidir ki, buna da “ teşbîh-i melfâf ” derler.”^{۴۷}. Fuzûlî'nin:

Zülf ü ruhsârı hayâliyle nedür hâlün demen

Öyleyem kim gece vü gündüz berâberdür mana

Beyitinde “...gece ile gündüzü birbirinden ayırt edemeyecek hale düşen insan....gece olan zülfü yani kesreti, gündüz olan yüzü yani vahdeti birbirinden ayrı telakkî etmeyen, yani vahdete eren insandır.”^{۴۸}. Burada zülf geceye, ruhsâr da gündüze benzetilmiştir. dolayısıyla birinci mısradaki müşebbehler “zülf, ruhsâr ”; ikinci mısradaki ise müşebbehun bihiler “gece, gündüz ” sırasıyla ard arda gelerek teşbîh-i melfûf olur.

- b. Teşbîh-i Mefrûk: Her müşebbeh kendi müşebbehun bihi yanında irâd edilmesi demektir^{۴۹}. Namık Kemal'in:

Mey-hâne gülsitândır peymâne gül-feşândır

Sâkî nihâl-i şûhu, mutrib hezâr-ı zârı

Beyitinde, mey-hâne gülsitâna; peymâne gül-feşâna; Sâkî nihâl-i şûha; mutrib hezâr-ı zâra benzetilmiştir. Görüldüğü gibi her müşebbeh kendi müşebbehun bihiyle yanyana gelerek, teşbîh-i mefrûk meydana gelir.

c. Teşbîh-i Tesviye: Müşebbeh birden fazla, müşebbehun bihi tek olur.⁶⁷ Şeyh Gâlib'in:

*Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender tıynetân-ı aşka besdir lâlezâr âteş*

Beyitinde, âteş müşebbehun bih ve tektir. Gül, gülbün, gülşen, cûybâr ve lâlezâr âteşe benzetilerek, birden fazla müşebbehdirler.⁶⁸

d. Teşbih-i Cem': Teşbîh-i tesviyenin tersi olup, müşebbeh tek, müşebbehun bihi çok olur.⁶⁹ Nedîm'in:

*Söyle ey kilik-i suhan-ver bülbül-i gûyâ gibi
Böyle hâmuş olma nakş-ı gonçe-i zîbâ gibi*

*Oldu mu yoksa meğer tanbûr-veş târın şikesi
Lüknetin mi var zebânında yahud bebgâ gibi*

Beyitlerinde olduğu gibi şair, kalemini, bülbüle, gonçe resmine, tanbûra ve papağana benzetir. Müşebbeh olan kalem tek iken, müşebbehun bihileri birden fazladır.⁷⁰

1,2. Vech-i Şebeh (Benzetme Yönü)

Vech-i şebeh, müşebbeh ve müşebbehun bihinin iştirak ettikleri manadır.⁷¹ Güzelin aya benzemesi örneğinde , iki taraf parlaklık ve yuvarlaklık nitelikte ortlaştıkları gibi. Teşbîhin iki aslî unsuru olan müşebbeh ve müşebbehun bihinin bulunması şartıyla, vech-i şebeh, ibarede zuhûr ettiği gibi, gösterilmemeye bilir. Vech-i şebehin, müşebbehten daha ziyade, müşebbehun bihide daha güçlü ve zahir olması gerekir⁷², yoksa aksi durumda teşbîhten maksada varılmaz, veya teşbîh-i mahlûb'a dönüşür. Teşbihin önemli unsurlarından olan vech-i şebeh, keyfiyet, kemmiyet, tasavvur ve cümlede gösterilip, gösterilmemesi itibarlarıyla dörde ayrılır⁷³. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

1,2,1. Keyfiyyet bakımından vech-i şebahi, Manastırlı Mehmed Rifat, aklî, hissî, hayalî ve vehmî olarak dörde ayırıyor¹³. Ahmed Hamdi Şirvanî aynı taksimi belirttikten sonra, vehmîyi aklîye, hayalîyi hissîye dâhil ederek, belâgatçıların, vech-i şebahin aklî ve hissî olmak üzere ikiye ayırdıklarını belirtmiştir¹⁴. Dolayısıyla (aklî=tehyîlî), (hissî=tahkîkî) anlamları aynı olmak üzere ikiye ayrılır:

a) Vech-i Şebah Tahkîkî: iki tarafta (müşebbeh ve müşebbehun bihi) duyulan aynı sıfat demektir¹⁵. Endurunlu Vâsıf:

*Seyre çık gül-şene var ârızın arz it bâğa
Var mı rûyun gibi gül güllere sor sorma bana*

Beyitinde gül bahçesine gezinmeye çık, bâğa git yanağımı göster, yüzün gibi bir gül var mı güllere sor, bana sorma.¹⁶ Burada sevgilinin yüzü ile gül arasındaki vech-i lebeh renk yönündendir. Hem gülün kırmızı rengi hem de utançtan kızaran yanağın rengi insanın duyuları ile hissolunan sıfattır. Bu yüzden vech-i şebah tahkikidir.

b) Vech-i Şebah Tehyîlî: iki taraf (müşebbeh ve müşebbehun bihi)tan birinde gerçekten bulunarak, diğesinde ise, fikre getirme yoluyla olan benzetme yönüdür¹⁷. Mevlânâ Lutfî'nin:

*İy kara bahtımı saç gibi perişân eyleyen
Nâr yangaking şevkıdur bağrımı bir yan eyleyen*

(Ey kara bahtımı saç gibi perişân eyleyen “siyahlığı sebebiyle saç ile kara baht arasında benzetme yapılır”, bağrımı kebab eyleyen, nar çiçeği gibi kırmızı yanağının arzusudur).¹⁸ Kara bahtla zülfün arasındaki benzetme yönü, siyahlıktır. Zülfün siyahlığı duyulan bir şey; bahtın karalığı somut değil, ancak hayal edilir bir şeydir. Dolayısıyla bu bir tahyîlî vech-i şebahdir.

1,2,2. Kemmiyyet itibarıyla vech-i şebah ya müfret, ya mürekkeb veya müteaddid olur¹⁹. Ahmed Hamdi Şirvanî, vech-i şebahi, bir hakikî hissî, bir hakikî aklî, mürekkeb-i hissî, mürekkeb-i aklî, müteaddid-i hissî, müteaddid-i aklî ve müteaddid-i muhtelif olmak üzere yedi bölüme ayırır²⁰. Fakat bunları, müfret, mürekkeb ve müteaddid olarak bir tasnife tabi tutarak daha uygundur. Ve bunlar:

- a. Müfret vech-i şebah: Müşebbeh ile müşebbehun bihinin yalnız bir sıfatta müşterek oldukları benzetme yönüdür. Fuzûlî'nin:

Hâl ü hatdur bilmen ol âyîne-i rhsâr üze

Yâ gözümde aks salmış merdüm ü müjgan ana

(O ayna gibi parlak yanak üzerinde senin benin ve ayva tüylerin midir, yoksa gözbebeğimle kirpiklerim mi ona aksetmiştir)¹⁹. Beyitinin birinci mısramda ayna ile yanak, müşterek oldukları tek sıfat olan parlaklık anlamıyla vech-i şebah müfrettir.

- b. Mürekkebe vech-i şebah: Birkaç mefhumun veyâ tasavvurun birleşmesidir. Ancak birinin düşmemesi şartıyla meydana gelen benzetme yönüdür. Es'ad Muhlîş Paşa'nın:

Bir hasta nâ-ümid ise bakmaz tabîb olan

Nâ-kâbilânı terbiye etmez lebîb olan

Beyitinde, birinci mısra müşebbehun bihi ikinci mısra müşebbeh olup, birincide hastanın hali ve sağlığı ümitsizlik ve tabibin tedavisinin tesirindeki umutsuzluğu; ikinci mısra ona mukabil olan "nâ-kabilanlık" hali ve terbiye kabulündeki ümitsizlik ve âkılın terbiyesinin tesirindeki umutsuzluğu gibi vech-i şebahlerdir ki, bunlardan birinin düşmesi ile teşbihin geneli bozulur²⁰.

- c. Müteaddit vech-i şebah²¹: Müşebbeh ile müşebbehun bihinin birden fazla sıfatta iştirak ettikleri benzetme yönüdür. Yani bir müfredi, çok sıfatlı diğer bir müfrede benzetmek demektir²². Fuzûlî'nin:

Mûy-ı jûlîdemle tîğinden ümîdüm kesmezem

Ey Fuzûlî hâli olmaz berk-i lâmi'den sehâb

(kıvrım kıvrım saçıyla kılıcından ümidimi kesmiyorum. Ey Fuzûlî, nitekim bulut da parlayan şimşekten hali kalmaz)²³. Beyitinde, tîğ (kılıç) berk (şimşek)e benzetilmiş, ikisi de müfrettir. Aralarındaki parlaklık ve yok edicilik sıfatları birden fazla olarak, benzetme yönü müteaddittir. Bir tasvir haline getirilerek, şimşegin çaktığındaki parlaklık, özellikle geceleyin vuku bulan savaşta sallanan kılıcın parıltısına; aynı anda, öldürmek ve mahvetmek aleti olan kılıcın imha etmesi, şimşegin çakarak, yağmur olup bulutu bitirmesine benzemektedir. Böylece teşbihin iki tarafı arasındaki birkaç benzetme yönü bulunarak, müteaddit vech-i şebah meydana gelir.

1,2,3. Vech-i Şebelin ibarede gösterilip, gösterilmemesi bakımından teşbîh ikiye ayrılır:

a. Teşbîh-i Mufassal: Vech-i şebeli söylenen teşbîhtir¹⁴. Necip Fazıl:

*Ellerim bir kanat gibi titrekti
Tutmasam gözümde yaş inecekti*

Şair, ellerini bir kanata benzetmekte, bu benzetmeyi yaparken teşbîh edatı ile benzeyiş yönünü zikretmektedir¹⁵. Beyitte el ile kanat arasındaki vech-i şebeli titremektir.

b. Teşbîh-i Mücmel: Vech-i şebeli söylenmeyen teşbîhtir¹⁶. Yahya Kemal'in:

*Sandım ki güzelliğin cihânda
Bir saltanatın güzelliğiymiş*

Beyitindeki muhatapın güzelliği bir saltanatın güzelliğine benzetilmektedir. Bu beyitte benzeyiş yönü muhatap olanın hayal gücüne bırakılmaktadır. Dolayısıyla burada mücmel teşbîh vardır.¹⁷

Teşbîh-i mücmelde vech-i şebeli ya zâhir olur bu da herkesçe algılanan bir benzetme yönüdür (yiğidi arslana, güzeli aya) benzetmelerdeki gibi, ya da mahfî "örtülü - kapalı" olur, bunu herkes anlayamaz, ve anlaşılması hayale dayanır¹⁸ (yukarıdaki Yahya Kemal'in beyitindeki gibi). Buna göre teşbîh-i mücmel üçe ayrılır:

1. İki tarafta da vech-i şebeli andıran bir vasfın bulunmadığı teşbîh¹⁹. Sekkâkî'nin:

*Dür tişing ü gül yüzüñni anğıp ança yığladım
Kim mañga miñ nevhâ birle ebr-i nisân yığladı*

(İnci dişini, gül yüzünü anıp o kadar ağladım ki, bana bin feryâd ile nisan bulutu bile ağladı)²⁰ Beyitinde olduğu gibi, inci ile dişteki vasfı saflıktır, gülle yüzdeki vasfı ta kırmızılık olduğu halde bu sıfatlar ibarede hiç anılmamıştır. Aynı zamanda adı geçen teşbîhlerin vasıfları o kadar açık ki vech-i şebeli zâhirdir.

٢. Yalnız müşebbehun bihinin vech-i şebehini gösteren vasfın zikr olunduğu teşbih^{٧١}. Sadullâh Paşa'nın:

*Durmaz geçeriz çu zıll-ı zâ'il
Dehr ise misâl-ı nehr-i sâ'il*

Beyitinin birinci mısraında “fânîliği” ifade eden zail kelimesi müşebbehun bih olan “zıll=gölge” kelimesinin vasfı olarak zikredilmektedir. ikinci mısradaki benzetme yönünü ifade eden “sail=akar” kelimesi de müşebbehun bih olan “nehir”in vasfıdır^{٧٧}. Böylece insanın gölge gibi fânîliği; zamanın da akar su gibi çabuk geçtiğinin vasıfları açık bir şekilde gösterilerek vech-i şebeh zâhirdir.

٣. Hem müşebbehin hem de müşebbehun bihinin vech-i şebehi imâ edecek vasıfları zikr olunan teşbih^{٧٨}. Nâmık Kemâl'in:

*Tâbında cemâli, tavrı gamnâk
Mehtap güzel, havâ bozulmuş*

Beyitinde, vech-i şebehleri işaret eden “tâbında, güzel” ve “gamnâk, bozulmuş” vasıfları gibi.^{٧٩}

- ١,٢,٤. Bir teşbihin belîğ vasfını alması için, ve orjinal olup, daha üstün bir edebi değer kazanması için, benzeyiş yönünün kolayca anlaşılmasında şarttır^{٨٠}. Dolayısıyla vech-i şebehin anlaşılmasında kolaylık veyâ güçlük duyulmasına göre ikiye ayrılır:

- a. Teşbih-i Karîb: Vech-i şebehin açık ve zâhir olduğundan dolayı, zihnin müşebbehten hemen müşebbehun bihiye kolayca ve düşünmeksizin gidilmesine karîb-i mübtezel denir^{٨١}. *Manastırlı Mehmed Rifat* bu tür teşbihi:

“karîb-i mübtezel denilen şey evvelden beri herkesin lisânında cereyân ede ede 'âdileşmim olan teşbihlerdir...ve herkesin kulağını doldurmuş olan sözlerde bir tasarruf-ı cedîd bulunmadıkça onların semâ'inden bir lezzet alınamaz. Nitekim “yanağın, güle, lâleye, güneşe, kamere”ve“ zülfün, 'anbere ve sünbüle”ve “kaddin, bâne, serve, 'ar'are, nahle”vs. teşbihlerden artık bıkmış olduğundan, bunlardan lezzet alınamaz. Binaenaleyh bunların cümlesi de karîb-i mübtezel nev'inden olur”

şeklinde açıklamıştır^{٨٢}. Ahmet Paşa'nın:

*Şeker dudaklı kamer yüzlü serv boyluların
Semen-beri necesin hoşmısın safacamısın*¹⁷

Beyitinde, dudağın şekere, yüzün aya ve boyun serviye benzetilmesi gibi.

- b. Teşbîh-i Ba'îd: Vech-i şebehini düşünmek için hayal etmeye ve te'mmüle muhtaç olan teşbihtir¹⁸ ki, zihin müşebbehten müşebbehun bihiye zorluk çekerek aktarılır¹⁹. Buna dahi teşbîh-i ba'îd-i garîb denilir. Hayâlî'nin:

*Cihân ârâ cihân içindedir arayı bilmezler
O mâhiler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler*²⁰

Beyitinde şair, tasavvuf akidelerine dayanarak, Allah'ın kainatta tüm yarattığı şeylerde görüldüğünü anlatıyor. Yani "... Allah'ı görmek ve bilmek için kainata bakmak kâfidir. Çünkü , her şey onun varlığın bir delilidir. Ancak bunun böyle olduğunu görecek göz lâzımdır. Gâfillerin gözleri bunu göremez. Onlar cihanın Allah'la dolu olduğunu anlayamazlar; denizde yaşayan balıkların, denizin ne olduğunu bilmedikleri gibi..."²¹. Dolayısıyla, dünyayı dolduran Allah'ın zatı ve nuru uçsuz bucaksız denize benzetilmesinin algılanması düşünülerek ve hayal ederek olunca, bu tür teşbih ba'îd-i garîbtir.

13. Edât-ı Teşbîh (Benzetme Edatı)

Teşbîh edâtı, iki nesnenin arasındaki benzetmeye; iştirak ettiklerine delâlet eden söz demektir²². Edâtlar köken bakımından Türkçe, Arapça ve Farsça; tür bakımından ise, isim, fiil, zamir, edat ve ek olarak teşbihlerde yer alırlar. Teşbîh edâtları, isim (misl, misâl, mânend,...vs.), edât (âsâ, veş, gibi, tek, sanki...vs.), fiil (kıyas etmek, andırmak, zannolmak, benzer...vs.) , ek (-cılayın,-casına,-sı,-ımtırak)²³ gibi, aşağıda verilen örneklerde görmekteyiz:

- Olup dil bûte gibi tâb-ı hicrân ile germ-ülfet
Temennâ-yı visâl-i yâr-ı sîmin-berden el çekdük²⁴ (Nâbî)
- Giryân o Leylî veş n'ola sahrâya salsa Bâkî(yi)
Mecnûnuñ âb-ı çeşmine hâk-i beyâbân teşnedür²⁵ (Bâkî)
- Durmaz geçer çû zıll-ı zâ'il

Dehr ise misâl-ı nehr-i sâ'il¹⁷ (Sa'dullah Paşa)

- İki saff lişker hûn-hârdır gûyâ müjgânı

Kirişme ana saff-ı bî-râ vu ser-asker nigâhıdır¹⁸ (Nefî)

- Yakdum tenümi vasl günü şem' tek amma

Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânım içündür¹⁹ (Fuzûlî)

- "...aşk bir devlettir ki idbâr-ı dünyâ ana ikbâl olur..." (Sinân Paşa).²⁰

Cümlede teşbîh edatının bulunup bulunmaması bakımından, teşbîh ikiye ayrılır:

1,3,1. Teşbîh-i Mürsel: İçinde teşbâh edatı zikrolunan teşbîhtir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, aşağıdaki beyit de bu türe örnektir:

Tapa gör anı çü tapsang her kayan 'âzim ise

Başga ivrül koyun dik dağı aldap kaytaru (Nevâyî)

1,3,2. Teşbîh-i Muekked: teşbîh edatı zikrolunmayan teşbîhtir. Yahya Kemal'in:

Sürekli sevgiye duydukça anne topraktan

İçimde korku nedir kalmıyor yok olmaktan

Beytinde olduğu gibi, teşbîh edatı zikrolunmadan toprak anneye benzetilmiştir.

2. Teşbîhin Çeşitleri

2,1. Teşbîh-i Belîğ : Belâgat açısından, üstün ve en değerli teşbîhtir. Bu tür teşbîhte benzetmenin sadece iki ana unsuru olan müşebbeh ve müşebbehun bihi ile oluşur. Nedîm'in:

Sırma kâkül sîm gerden zülf tel tel ince bel

Gül yanaklı gülgül kerrâkeli mor hâreli

Beytinde, kâkül, şekliyle sırmaya; gerden, beyazlığıyla sîm (gümüş)e; yanak, rengiyle güle benzetilerek üç teşbîh-i belîğ yapılmıştır.²¹

2,2. Teşbîh-i Maklûb: Teşbîhte asıl kaide, zayıf olan müşebbeh güçlü olan müşebbehun bihiye benzetilir. Fakat bazen bu durumun tersine çıkarak, güçlü olan zayıf olana benzetilir ve buna teşbîh-i maklûb denir. Fıtnat Hanım'ın:

Reng ü bûde zülf-i cânâna müşebbeh olmasa

Kim bakar gülzâr-ı dehrin sünbül ü şeb-bûsine

Beyitinde olduğu gibi, zülfün sünbül ile şebboya benzetilmesi yerine, onlar zülfe benzetilmiştir.^{9v}

- 2,3. Teşbîh-i Temsîlî: Teşbîhte vech-i şebah ayırıştırılamayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tasavvur ise, böyle teşbîhe temsîlî teşbîh denir.^{9^} Emîrî'nin:

*Ölice başı ucunda bulunur nûrdan bâlin
Şu kim hasta yatarken zânû-yı dildâra yasdanmış*

Beyitinde şair, hasta yatarken başını sevgilisinin dizine koymuş, aşğın durumunu ölüm esnâsında başını nûrdan bir yastığa koymuş kişiye benzetmektedir.

3. Teşbîhten Garaz (Teşbîhin Gâyeleri)

Bazı belâgatçılar, bu konunun teşbîhin beşinci rüknü olduğunu düşünmektedirler. Zira teşbîhten umulan amaç maksadına ulaşmadığı zaman teşbîhin eksik durumda kaldığının kanaatindedirler.

Teşbîhin garazı, müşebbehe ilişkin olmakla beraber, nadiren müşebbehun bihe ait olur^{9^}. Müşebbehe ait olan agrâz-ı teşbîh bunlardır:

- 3,1. Müşebbehin hangi hâl ve sıfatta olduğunu tarif etmektedir¹⁰⁰:

*Gül bir aşüfte civân, bülbül ise ser-hôş
Mısramda olduğu gibi.*¹⁰¹

- 3,2. Müşebbehin imkânını göstermek. Fuzûlî'nin:

*Hayâl-i 'ârizun cevlân eder bu çeşm-i pür-nemde
Niçük kim mevce gelmiş suda aks-i âfitâb oynar*

(Bu ağlayan gözümde yavaş yavaş hayali dolaşır duruyor, dalgalanan suda güneşin kıpırdanan aksi gibi)¹⁰² beyitinde "... sâmi' ilk mısra'ı eşittikte, hayal zaten bîvücûd iken buna hareket ispatıyla çeşm-i pür-nemde cevelânına vücûd vermek nasıl mümkün olacağına tereddüt gösterir, ikinci mısra o hatırayı izâle eder..."¹⁰³

- 3,3. Müşebbehin kuvvet ve yâ za'fını gösterir. Nüzhet'in:

Gitmez kulûb-ı kâsiyeden nakş-ı infi'âl
Seng üzere mürtesem olan âsâr saht olur

Beyitinde, sert yürekte olan darılmanın, gücenmenin köklü olduğunu, taş üzerinde kazılan yazının kalıcı ve sağlam olduğuna benzetmektedir. Dolayısıyla burada müşebbehin ne kadar kuvvetli ve kalıcı olduğu gösterilmektedir.

3,4. Müşebbehi güzel ve süslü göstermek. Şinâsî'nin:

Zülfün düşünce gerden-i berrâkın üstüne
Billûr içinde sünbül-i sîr-âb-ı andırır¹¹⁴

Beyitinde, sevgilinin boynuna düşen saçını, billur içindeki sünbüle benzeterek, müşebbehi güzel bir tablo içinde göstermektedir.

Müşebbehun bihe ait olan teşbîh garazı, müşebbehun bihiyi tam ve mükemmel olduğunu gösterir. Fıtnat Hanım'ın:

*Reng ü bûde zülf-i cânâna müşebbeh olmasa
Kim bakar gülzâr-ı dehrin sünbül ü şeb-bûsine*

Beyitinde, sünbül ve şebboy renkçe ve kokuca mükemmel ve kusursuz olduğu için sevgilinin saçının onlara benzetilmesi bedihîdir. Ancak şair sevgilisinin saçının sünbül ve şebboydan daha üstün olduğunu imâ ederek, teşbîh-i maklûp kullanmıştır.¹¹⁵ Nedîm'in:

Sînesi destindeki peymânedden berrâk u şâf
Ruğları destindeki şahbâ-yı terden kırmızı

Beytinde olduğu gibi.

Sonuç:

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemleri medreselerinde okutulan el-Miftâh'la et-Telhîs kitapları, şerhleri, haşiyeleri ve muhtasarları, belâgat kitaplarının başında yer alarak, büyük önem arz etmiştir. Anadolu sahasında XIII. yy.'dan itibaren gelişen divan edebiyatında -özellikle şiirde- üslûp ve belâgat ölçütleri açısından adı geçen eserlerin etkisi hâkimdi. Nitekim Türk şiirinde kullanılan teşbîh sanatı; mantık ve kelâmî ekolünün eseri olan Telhîs'teki teşbîhin kullanımı, sınırları, çeşitleri ve garazlarıyla örtüşüyordu. Buna dayanarak metinlerde teşbîhi incelendiği zaman, teşbîh-i belîğ, teşbîh-i mücmel, teşbîh-i müekked, teşbîh-i mufassal, teşbîh-i

mefrûk, teşbîh-i mefrûk, teşbîh-i mablûb, teşbîh-i garîb gibi terimleri gözeterek çalışılmalıdır.

Kaynakça

- AKDEMİR, Hikmet, Belâgat Terimleri Sözlüğü, Nil yay., İzmir 1999.
- ANKARAVÎ, İsmail, Miftaḥu'l-Belâğa fî Mişbaḥi'l-Faşāḥa, Tasvîr-i Efkâr matbaası, 1284.
- ASIM, Ahmet, el-Uḳyânûsu'l-Basîṭ fî Tercemeti'l-Ḳâmûsu'l-Muḥîṭ, el-Maṭba'atu'l-'Uşmâniyye, 3. c., H. 1300.
- ATVÎ, Rafik Halîl, Şinâ'atu'l-Kitâbe, 1.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut 1989.
- CEVDET PAŞA, Ahmet, Belagat-ı Osmaniyye, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul 1299.
- DİLÇİN, Cem, "Divan Şiirinde Gazel" Türk Dili Dergisi (Divan Şiiri), sy.: 410-416-417, TDK yay., Ankara 1986.
- DİLÇİN, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK yay., 9.bs., Ankara 2009.
- DİYARBAKIRLI, Sait Paşa, Mizanu'l-Edeb, Şirket-i Mürettebiyye matbaası, İstanbul 1300.
- EL-CÂRİM, Ali, el-Belâgatü'l-vâdiḥa, Dâru'l-Maarif, Mısır 1999.
- EL-CİNDİ, Ali, Fennü't-Teşbîh, Mektebet Nahdat Mısır, 1.c., 1.bs., 1902.
- EL-TAFTAZANÎ, Mesud b. Ömer, en-Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel, Çev.: Abdunnafi İffet Efendi, matbaa-i amire, 1290, 2.c..
- ERASLAN, Kemâl, "Çağatay Şiiri" Türk Dili Dergisi (Divan Şiiri), sy.: 410-416-417, TDK yay., 1986.
- FEYYUD, Besyünî Abdulfettah, İlmü'l-Beyân, Mü'ssesetü'l-Muḥtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî, el-Kahira, 2.bs., 1998.
- EL-HAC İBRAHİM, Edebiyyat-ı Osmaniyye, Mahmud beg matbaası, Der-saadet 1300.
- İBNU'L-KÂMİL, Muhammed Abdurrahman, Belagat-ı Osmaniyye, Kasbar matbaası, Der-saadet 1309.
- İZ, Fâhir, Eski Türk Edebiyatında Nesir, 2.bs., Akçağ yay., Ankara 1996.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat- SÜLEYMAN, Şehabeddin, Malumat-ı Edebiyye, 1.c., Kanaat matbaası, Der-saadet 1330.

- KÜLEKÇİ, Numan, Edebi Sanatlar, Akçağ yay., 2.bs., Ankara 2011.
- MANASTIRLI, Mehmed Rifat, Mecamiu'l-Edeb, Kasbar matbaası, Der-saadet, 1308.
- MATLÛB, Ahmed, Mu'cemu'l-Muštalahâti'l-Belağiyye ve ta'avvuriha, Matbuat el-Mecme'u'l-İlmî el-İrâkî, 1. ve 2. c., Bağdat 1983.
- MENEMENLİ, Mehmed Tahir ,Osmanlı edebiyatı, Kasbar Matbaası 1314.
- MİHALİCİ, Mustafa, Zübdetü'l-beyan, Mahran Matbaası, İstanbul 1297.
- NÜZHET, Mehmet, Muğni'l-küttab, (?-?).
- ONAN, Necmettin Halil, İzâhlı Divân Şiiri Antolojisi, Maarif matbaası Ankara Şubesi 1941.
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü, Kapı yay., 2.bs., İstanbul 2011.
- RECAİZADE , Mahmud Ekrem, Talim-i Edebiyyat, Mahran matbaası, İstanbul 1299.
- SARAÇ, M.A. Yekta, Klasik Edebiyat Bilgisi - Belagat, Gökkuş yay., 2.bs., İstanbul 2010.
- SELİM, Ali Cemil - Hasan Muhammed Nureddin, ed-Delîlu ilâ'l-Belağati ve 'Arûzi'l-Halîl, Dâru'l- 'Ulûmi'l'Arabiyye, Beyrut-Lübnan, 1.bs., 1990.
- SHAREEF, Mohammed Ali, el-Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belağat Terimlerinin Tasnîfi, Basılmamış Dr. Tezi, Ankara Üni., 2010.
- SÜLEYMAN, Şehabeddin, Sanat-ı Tahrir ve Edebiyat, Araks matbaası, İstanbul 1329.
- SÜREYYA, Abdurrahman, Mizanu'l-belaga, Ceride-i askeriyye matbaası, İstanbul 1303.
- ŞİRVANİ, Ahmet Hamdi, Belağat-ı Lisan-ı Osmani, Matbaa-i âmire, 1293.
- Tahiru'l-Mevlevi, Edebiyat Lügati, haz.: Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun kitabevi, İstanbul 1973.
- TARLAN, Ali Nihat, Fuzûlî Divânı Şerhi, 2.bs., Akçağ yay., Ankara 2011.

- ¹ Ahmed Matlûb, Mu'cemu'l-Muštalahâtî'l-Belağiyye ve ta'avvuriha, Matbuat el-Mecme'u'l-İlmî el-İrâkî, 2. c., Bağdat 1983, s.166.
- ² Ahmet Asım, el-Uqyânûsu'l-Basîf fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muḥîf, el-Matba'atu'l-Usmâniyye, 3. c., H. 1305, s.135.
- ³ Ali el-Cindî, Fennü't-Teşbîh, Matbaat Nahzat Mısır, 1. c., 1909, 1. bs., s. 29.
- ⁴ A.g.e., s. 29.
- ⁵ A.g.e., s. 30-33.
- ⁶ Ahmet Matlûb, a.g.e., 2. c., s.170.
- ⁷ Ahmet Hamdi Şirvanî, Belagat-ı Lisan-ı Osmani, Matbaa-i âmire, 1293, s. 69.
- ⁸ Mehmet Nüzhet, Muğni'l-küttab, (?-?), s.120.
- ⁹ Mehmed Rifat Manastırlı, Mecamiu'l-Edeb, Kasbar matbaası, Der-saadet 1308, s. 206.
- ¹⁰ el-Hac İbrahim, Edebiyyat-ı Osmaniyye, 1.c., Mahmud beg matbaası , Der-saadet, 1305, s.117.
- ¹¹ Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, Belagat-ı Osmaniyye, Kasbar matbaası, Der-saadet 1309, s. 40.
- ¹² Mehmed Tahir Menemenli, Osmanlı edebiyatı, Kasbar Matbaası 1314, s.179.
- ¹³ Abdurrahman Süreyya, Mizanu'l-belaga, Ceride-i askeriyye matbaası, İstanbul 1303, s. 301.
- ¹⁴ Mustafa Mihalici, Zübdetü'l-beyan, Mahran matbaası, İstanbul 1297, s. 44.
- ¹⁵ Mehmet Fuat Köprülüzade- Şehabeddin Süleyma, Malumat-ı Edebiyye, 1.c., Kanaat matbaası, Der-saadet 1330, s. 236.
- ¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Belagat-ı Osmaniyye, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul 1299, s. 132.
- ¹⁷ Şehabeddin Süleyman, Sanat-ı Tahrir ve Ededbiyat, Araks matbaası, İstanbul 1329, s. 331.
- ¹⁸ Mahmud Ekrem Rezaizade , Talim-i Edebiyyat, Mahran matbaası , İstanbul 1299, s. 247.
- ¹⁹ Tahiru'l-Mevlevi, Ededbiyat Lügatı, haz.: Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun kitabevi, İstanbul 1973, s. 168.
- ²⁰ Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK yay., 9.bs., Ankara 2009, s. 400.
- ²¹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü, Kapı yay., 20.bs., İstanbul 2011, s. 402.
- ²² M. A. Yekta Saraç, Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat, Gökkuş yay. ,7.bs., İstanbul 2010, s. 129.
- ²³ Numan Külekçi, Edebi Sanatlar, Akçağ yay., 6.bs., Ankara 2011, s. 31.
- ²⁴ Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, a.g.e., s. 40.
- ²⁵ Sait Paşa Diyarbakırlı, Mizanu'l-Edeb, Şirket-i Mürettebiyye matbaası , İstanbul 1305, s. 270.
- ²⁶ Mesud b. Ömer el-Taftazanî, en-Nef'u'l-Mu'avvel fi Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel, Çev.: Abdunnafi İffet Efendi, matbaa-i amire, 1290, 2.c., s.13.

- ²⁷ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 129.
²⁸ A.g.e, s. 131.
²⁹ A.g.e, s. 131.
³⁰ A.g.e, s. 131; Ali el-Cârim, el-Belâgatü'l-vâdiha, Dâru'l-Maarif, Mısır 1999, s. 19.
³¹ Numan Külekçi, a.g.e., s. 33.
³² Ali Cemil Sellum- Hasan Muhammed Nureddin, ed-Delîlu ilâ'l-Belâgati ve 'Arûzi'l-Halîl, Dâru'l- Ulûmi'l Arabiyye, Beyrut-Lübnan, 1.bs., 1990, s. 100; Mehmed Rifat Manastırlı, a.g.e., s. 270; Besyünî Abdulfettah Feyyud, İlmu'l-Beyân, Mü'ssesetü'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî, el-Kahira, 2.bs., 1998, s. 26.
³³ Şehabeddin Süleyman, a.g.e., s. 332.
³⁴ İsmail Ankaravî, Miftaḥu'l-Belâğa fî Mişbaḥi'l-Faşāḥa, Tasvîr-i Efkâr matbaası, 1288, s. 49.
³⁵ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 138.
³⁶ A.g.e., s. 142.
³⁷ Kemâl Eraslan, "Çağatay Şiiri" Türk Dili Dergisi (Divan Şiiri), sy.: 410-416-417, TDK yay., 1986, s. 617.
³⁸ Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 50.
³⁹ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 142.
⁴⁰ Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 51.
⁴¹ Kemâl Eraslan, a.g.e., s. 662.
⁴² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 136.
⁴³ Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, a.g.e., s. 47.
⁴⁴ Fâhir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, 2.bs., Akçağ yay., Ankara 1996, s. 139.
⁴⁵ Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, a.g.e., s. 47.
⁴⁶ Ali Nihat Tarlan, Fuzûlî Dîvânı Şerhi, 6.bs., Akçağ yay., Ankara 2011, S 42.
⁴⁷ Mehmed Rifat Manastırlı, a.g.e., s. 260.
⁴⁸ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 80.
⁴⁹ Mehmed Rifat Manastırlı, a.g.e., s. 261.
⁵⁰ Numan Külekçi, a.g.e., s. 38; Tahiru'l-Mevlevi, a.g.e., s. 170.
⁵¹ Numan Külekçi, a.g.e., s. 39.
⁵² A.g.e., s. 38.
⁵³ Tahiru'l-Mevlevi, a.g.e., s. 170.
⁵⁴ Ahmet Hamdi Şirvanî, a.g.e., s. 71; Ali Cemil Sellum - Hasan Muhammed Nureddin, a.g.e., s. 110.
⁵⁵ Rafik Halîl Atvî, Şinâ'atu'l-Kitâbe, 1.bs., Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut 1989, s. 23; Ali el-Cârim, a.g.e., s. 20.
⁵⁶ Mehmed Rifat Manastırlı, a.g.e., s. 263.
⁵⁷ A.g.e., s. 263.
⁵⁸ Ahmet Hamdi Şirvanî, a.g.e., s. 72.
⁵⁹ Hikmet Akdemir, Belâgat Terimleri Sözlüğü, Nil yay., İzmir 1999, s. 348.
⁶⁰ Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel" Türk Dili Dergisi (Divan Şiiri), sy.: 410-416-417, TDK yay., Ankara 1986, s. 242-243.
⁶¹ Hikmet Akdemir, a.g.e., s. 348.
⁶² Kemâl Eraslan, a.g.e., s. 596.

- ⁶³ Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e, s. 264.
- ⁶⁴ Ahmet Hamdi Şirvanî, a.g.e., s. 73.
- ⁶⁵ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 83.
- ⁶⁶ Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 264-265.
-) Müteaddid vech-i şebekte iki hususa dikkat edilmelidir:
- 1- Müteaddit vech-i şebek, hissî veya aklî ya da muhtelif durumlarda bulunabilir.
- 2- Müteaddit vech-i şebeki oluşturan unsurlardan biri düşerek ifade bozulmadığı takdirde, benzetme yönü müteaddit kalır. Bu durumla mürekkeb vech-i şebekten ayrılmaktadır.
- ⁶⁷ Ali Cemil Sellum - Hasan Muhammed Nureddin, a.g.e., s. 111.
- ⁶⁸ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 90.
- ⁶⁹ Mohammed Ali Shareef, el-Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnîfi, Basılmamış Dr. Tezi, Ankara Üni., 2010, s. 311-312.
- ⁷⁰ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 136.
- ⁷¹ Mohammed Ali Shareef, a.g.e., s. 312.
- ⁷² M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 136-137.
- ⁷³ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 289; Ali el-Cindî, a.g.e., 1.c., s. 164.
- ⁷⁴ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 289; Ali el-Cindî, a.g.e., 1.c., s. 167; Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 58.
- ⁷⁵ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 574-581.
- ⁷⁶ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 290; Ali el-Cindî, a.g.e., 1.c., s. 170; Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 58.
- ⁷⁷ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 290.
- ⁷⁸ A.g.e., s. 290; Ali el-Cindî, a.g.e., 1.c., s. 168; Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 59.
- ⁷⁹ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 290.
- ⁸⁰ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 131.
- ⁸¹ Mesud b. Ömer el-Taftazanî, a.g.e., 2.c., s. 60; Besyünî Abdulfettah Feyyud, a.g.e., s. 86.
- ⁸² Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 268.
- ⁸³ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım I, S 197.
- ⁸⁴ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 292.
- ⁸⁵ Besyünî Abdulfettah Feyyud, a.g.e., s. 87.
- ⁸⁶ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım I, S 273.
- ⁸⁷ Necmettin Halil Onan, İzâhlı Divân Şiiri Antolojisi, Maarif matbaası Ankara Şubesi 1941, s. 138.
- ⁸⁸ Ahmet Matlûb, a.g.e., 1. c., s. 82; Besyünî Abdulfettah Feyyud, a.g.e., s. 104.
- ⁸⁹ Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 262; Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 277; Abdurrahman Süreyya, a.g.e., s. 303-309; M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 130-131.
- ⁹⁰ Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel" Türk Dili Dergisi (Divan Şiiri), s. 234.
- ⁹¹ Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım I, S 306.
- ⁹² Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 263.

- ⁹³ Abdurrahman Süreyya, a.g.e., s. 306.
⁹⁴ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 222.
⁹⁵ Fâhir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, s. 140.
⁹⁶ Numan Külekçi, a.g.e., s. 37.
⁹⁷ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 306; M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 139-140.
⁹⁸ M. A. Yekta Saraç, a.g.e., s. 132.
⁹⁹ Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 279; Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 304; Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, a.g.e., s. 50-51; Besyünî Abdulfettah Feyyud, a.g.e., s. 113; Ali el-Cindî, a.g.e., l.c., s. 200.
¹⁰⁰ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 304; Mehmed Rıfat Manastırlı, a.g.e., s. 279; Besyünî Abdulfettah Feyyud, a.g.e., s. 114.
¹⁰¹ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 304.
¹⁰² Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 219.
¹⁰³ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 304.
¹⁰⁴ Muhammed Abdurrahman İbnu'l-Kâmil, a.g.e., s. 51.
¹⁰⁵ Sait Paşa Diyarbakırlı, a.g.e., s. 306.

Abstract

It was in the 11th century A.D. that Turkish literature was influenced by both Arabic and Persian literature. Having said that, Turkish literature, which was constituted during the Islamic era, was greatly influenced by Arabic literature in form and content. More over, this influence was not a mere imitation or copying as much as it was according to the national language properties, culture and thinking of the Turkish people. In the midst of this influence, Arabic eloquence (rhetoric language) radically inspired Turkish language and literature. Further more, eloquence in the old Turkish literature was similar to that of Arabic eloquence in classification and subject matters. Thus, the topic of “simile” had a great share in the production of Turkish literature. All things considered, this research addresses “simile” in old Turkish literature as far as its types, purposes and pillars are concerned by using Turkish poetic examples.

Key words: Turkish literature, Divan (classic Turkish) literature, eloquence, simile.